संस्कृत.

क्र. १. १८

याज्ञिक.

हिरण्यकेशी समावर्तन प्रयोग.

(12)

पत्रे ८

[illegible]

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(1)

श्रीगणेशायनमः॥ आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममग्रहस्थाश्रमाधिकारसिद्धिद्वारा
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थसमावर्तनाख्यंकर्मकरिष्ये तदंगंगणपतिपूजनं पुण्या० मातृ० नांदी० चक
रिष्ये इतिसंकल्प्य उक्तरीत्याकुर्यात्। श्रीप्रीयतां। समावर्तनांगंहवनंकर्तुंस्थंडिलादिसकल
कर्मकरिष्ये स्थंडिलंगोमयेनोपलिप्येत्यादिस्थंडिलसंस्कारंविधायतत्रपावकनामानंलौकिक
मग्निंप्रतिष्ठाप्यप्रज्वाल्यध्यात्वा समावर्तनहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंकरिष्ये। समित्र
यमादायचक्षुषीइत्यादिप्राणायामांतंकृत्वा समावर्तनहोमकर्मणियायक्ष्यमाणादेवताइत्या
दिव्याहृत्यंतमुक्त्वावैशेषिकप्रधानहोमेजातवेदसमग्निं पालाशसमिधायक्ष्ये अग्निंवायुं
सूर्यंप्रजापतिंच एकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये अग्निंआज्याहुत्यायक्ष्ये। अंगहोमेवरुणंद्वि रि
त्यादि पात्रासादनकाले पलाशसमिद्दंतधावनं औदुंबरकाष्ठउच्छादनीतांआपः क्षुरंअ
नडुहंगोमयं सौरभयुक्तंचंदनंवाससीकुंडलेचादणमणिंआदर्शंछत्रंदंडउपानहौस्रजं
अंजनंआज्यंचासादयामि इत्यासाद्यततः पवित्रकरणादिव्याहृत्यंतंकृत्वाप्रधानहोमंकुर्यात्।
॥३॥इमंस्तोमंमर्हतेजातवेदसेरथमिवसंमहेमामनीषया। भद्राहिनःप्रमतिरस्यसंसद्य
त्रिष्टुप्छंदः २

Joint project of Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

समा० झेसख्येमारिषामावयंतवस्वाहा। जातवेदसेग्नयइदं। पालाशीं समिधंजुहोति। ततःव्यस्तसमस्त
१ क्रमेणव्याहृतिराज्येनकृत्वा। त्र्यायुषंजमदग्नेः कश्यपस्यत्र्यायुषंयद्देवानात्र्यायुषंतन्मेअस्तुत्र्या
युषं स्वाहा। अग्नयइदं। इतिषट्प्रधानाहुतीःकृत्वा। ततइमंमेवरुणेत्यादिप्रदंनहोमंपुण्याह
(2) वाचनांतंकृत्वा ततःउपनयनेस्वीकृतानांसकलब्रह्मचारिव्रतानांविसर्गंकरिष्येइतिसंकल्प्य। देव
ताअभिसंधायोपतिष्ठते॥ अग्नेव्रतपतेव्रतं[redacted]न्मेराधि। वायोव्र० आदित्य० व्रता०
इतिव्रतविसर्गंकृत्वा। आदित्यमुपतिष्ठते। उदुत्यंजातवेदसं० यं। चित्रं० षच्च। ततउत्तरीयं अजिनं
वासोनिदधाति। उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवश्रथाय। अन्यद्वासः परिधाय द्विराचम्य। अंतरीयवा
सोनामअपरीयं कौपीनाच्छादनंवासः। अवाधमंवरुणपाशमस्मदवश्रथाय। ततोमेखलांनिदधा
ति। विमध्यमंवरुणपाशमस्मदवश्रथाय। ततोदंडंनिदधाति। अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअ
दितयेस्यामि। अजिनंवासोमेखलांदंडंचाप्सुक्षिप्त्वा। अस्यअंतरीयंवासोर्थिनेब्रह्मचारिणेदद्या
त्। ततः अपरेणाग्निंप्राङ्मुखउपविश्य क्षुरोनामासिस्वधितिस्तेपितानमस्तेअस्तुमामाहिं
सीः क्षुरं संमृशति। क्षुरंवप्त्रेप्रदाय शीतास्वप्सुउष्णाआनीयदक्षिणंगोदानमुनत्ति। आपउंदं
तुजीवसेदीर्घायुत्वायवर्चसे। गोदानोर्ध्वाग्रान्कुशान्निदधाति। ओषधेत्रायस्वैनं। तस्योप

शिवानोभवथ सरं स्पृशोरसापोमिमं त्वाति

A joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

रिक्षुरंनिदधाति।स्वधितेमैनंहिंसीः।देवश्रूरेतानिप्रवपेइतिप्रवपति।ततःयत्क्षुरेणवर्चयथा
सुपेशसावमुर्वपति।केशाःश्मश्रुवर्चयामुखंमानआयुःप्रमोषीरिति।ततश्मश्रुपपक्षक्रमेण
मुखस्यसर्वश्मश्रूणांवपनंशिखांविहायशिरःसर्वकेशानांबहुमूलमारभ्यसर्वलोम्नां
नखानांचवपनंकारयेत्।स्नातकस्यबंधुजनःकश्चित्आनडुहेगोमयेश्मश्रुलोमनखानि
अंतर्धायगोष्ठउदुंबरेदर्भस्तंबेवाअवटंकृत्वानिदधाति।इदमहंअमुकनामशर्मणोकौ।श्री
कस्यपाप्मानमवगूहामि।अथस्नातकःकरंजकल्काद्युद्वर्तनेनशरीरमलंदूरीकृत्य।
अंनाद्यायव्यूहध्वंदीर्घायुत्वायव्यूहध्वंदीर्घायुरहमंनादोब्रह्मवर्चसीभूयासं।ततऔ
दुंबरकाष्ठेनदंतान्३ब्रह्मवर्चसायव्यूहध्वं३शोधयेत्।ततःतूष्णींद्वादशगंडूषान्कुर्यात्।
ततःआचार्योन्योवाब्रह्मचारिणेआपोहिष्ठेतितिसृभिःहिरण्यवर्णाइतिचतसृभिःपव
मानःसुवर्जनइतिचैतेनानुवाकेनउष्णशीताभिरद्भिःस्नापयति।इदंस्नानंअनुवाकांते।
केचित्तुप्रथमंमंत्रंस्नानमिच्छंति।ततोद्विराचम्यतूष्णींलौकिकंवासःपरिधायद्विराचम्य।कु
टिसूत्रंकौपीनंचविसृज्यस्यप्रज्ञातंनिधाय।आसादितचंदनपिष्टंजलेनाभ्युक्ष्य।तेनपाणी

...Rajwade Sanshodhak Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai

समा० प्रक्षिप्य। नमोग्रहाय चाभिग्रहाय च नमः शाकजंजभ्यां नमस्ताभ्यो देवताभ्यो या अभिग्राहिणीरिति। दे
२ वेभ्यः प्राचीनं नमस्कारांजलिं करोति। अप्सराश्च यो गंधो गंधर्वेषु च यद्यशः। दैव्यो यो मानुषो गंधः
समा मा विशतादिह। तेनांजलिना मुखमारभ्यानुलोमं आत्मानं अनुलिंपति। ततः आसादिते अहते
(3) वाससी जलेनाभ्युक्ष्य। परिहितं पूर्ववासः परित्यज्य आसादितयोर्वाससोर्मध्ये एकं वास आसाद्य
प्रदक्षिणं संवेष्ट्य सोमस्य तनूरसि तनुवं मे पाहि स्वा मा तनूराविश शिवा मा तनूराविश इति प्रदक्षिणं वेष्टितं वा
सः नीविकल्पनादिप्रकारेण परिदधाति। ततो द्विराचम्य तेनैव मंत्रेण उत्तरीयसंज्ञकं वासः परिदधाति। ततो
द्विराचम्य प्रज्ञाते निहितं कटिसूत्रं कौपीनं चाप्सु प्रक्षिपेत्। अतऊर्ध्वं कटिसूत्रकौपीनधारणं न कार्यं।
अथापरेणाग्निं प्राङ्मुख उपविश्य आसादितं चंदनं बादरं वा सुवर्णाभिच्छादितं मणिं आसादिते कुंडले चा
दाय धर्मेण प्रबध्य अग्नौ धारयन्। आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोषमौद्भिदं। इदं हिरण्यमायुषे वर्चसे जै
त्रायाविशतां मां स्वाहा। हिरण्यायेदं। उच्चैर्वा अपतनासाहं सभासाहं धनंजयं। सर्वाः समग्रा ऋद्धयो
हिरण्येऽस्मिन् समाभृताः स्वाहा। हिरण्यायेदं। प्रियं मा कुरु देवेषु प्रियं मा ब्रह्मणि कुरु। प्रियं विश्येषु शूद्रेषु प्रि
यं मा कुरु राजसु स्वाहा। हिरण्यायेदं। इयमोषधे त्रायमाणा सहमाना सहस्वती। सा मा हिरण्यवर्चसं करोतु पुरु
षु प्रियं ब्रह्मवर्चसिनं मा करोतु स्वाहा। ओषध्या इदं। इति पूर्वाबन्द्रोषितेनाज्येन दर्व्या पंचभिर्मंत्रैः स्तदुपर्य २
भिर्जुहोति। ततः शुल्बप्रहरणादि होमशेषं समाप्य। नात्राग्नेः परिषेकः मणिकुंडलसंस्कारत्वात्। ततः आ

शुनमस्तु

युष्यंवर्चस्यं॒रायस्पोषमौद्भिदं। इदं॒हिरण्यमायुष्येवर्चसेजैत्रायाविशतां। उच्चैर्वाजिपृतनासाहं॒
सभासाहंधनंजयं। सर्वाःसमग्राऋद्धयोहिरण्येस्मिन्समाभृतः। शुनमहं॒हिरण्यस्यपितुरिवनामा
ग्रभिषं। तंमाहिरण्यवर्चसंकरोतु ~~पुरुषुप्रियंब्रह्मवर्चसिनंमाकरोतु~~ पुरुषुप्रियंब्रह्मवर्चसिनंमाक
रोतु प्रियंमाकुरुदेवेषुप्रियंमाब्रह्मणिकुरु प्रियंविश्येषुशूद्रेषुप्रियंमाकुरुराजसु इयमोष
धेत्रायमाणासहमानासहस्वति सामाहिरण्यवर्चसंकरोतुपुरुषुप्रियं ब्रह्मवर्चसिनंमाकुरो
तु। एतैरेवपंचभिर्मंत्रैः सर्वांतेमणिकुंडलेच सहैवपवित्रैः प्रदक्षिणमुदपात्रेसम्यक्प्रक्षालयति।
सकृन्मंत्रैर्द्विस्तूष्णीं विराजंचस्वराजंचाभिष्टीर्याचनोगृहे। लक्ष्मीराष्ट्रस्यनोगृहे तयामासं॒स
जामसीति। दक्षिणेकर्णेदक्षिणंकुंडलंप्रतिमुंचति। ऋतुभिष्ट्वार्तवैरायुषेवर्चसेसंवत्सरस्यधाय
सातेनसंनतुगृह्णामि दक्षिणाकर्णरवकुंडले यथानपतिते नथाविदधाति। विराजंच० मासि। वा
मकर्णेउत्तरंकुंडलंप्रतिमुंचति ऋतुभिष्ट्वार्तवै० गृह्णामि सव्यकर्णरवकुंडलंयथानपततित
थाविदधाति। इयमोषधेत्रायमाणासहमानासहस्वतीसामाहिरण्यवर्चसंकरोतुपुरुषुप्रि
यंब्रह्मवर्चसिनंमाकरोत्वपाशोसीति। इतिग्रीवायामभिहोमसंस्कृतंमणिंबध्नाति।

Property of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

समा० श्रुभिकेष्युभमारोहशोभयंतीमुखंमम। मुखंचममशोभयभूयासंचभगंकुरूयामाहरन्ज
२ मदग्निःश्रद्धायेकामायास्यै इमांतांप्रतिमुंचेहंभगेनसहवर्चसा। द्वाभ्यामासादितांस्त्रजं
धारयाति यदांजनंत्रैककुदंजातंहिमवतउपरि तेनवामांजेहंभगेसेनहवर्चसामयिपर्वतपूरुषं।
(५) इत्यासादितेनांजनेनद्वाभ्यांहस्ताभ्यांयुगपद्दक्षिणमनक्ति तेनवामितिद्विवचनलिंगात्। के
चित्तु। यदांजनमितिमंत्रेणदक्षिणेनहस्तेनसव्यमनक्ति। एतेनैवमंत्रेणदक्षिणं सव्यस्याक्ष्णः पू
र्वमंजनं सव्यंहिपूर्वंमनुष्याआंजतइतिश्रुतिसिद्धमितिवदंति तेषांद्विवचनलिंगविरोधः स्फु
टएव यन्मेमनःपरागतंयद्वामेअपरागतं रा [illegible] तेनासोमेननद्वयमस्मासुधा
रयामसि इत्यात्मानमादर्शेवेक्षते देवस्यत्वा०॥ हस्ताभ्यांप्रतिगृह्णामि इत्यासादितंवैणवंदं
डंसोदकेनहस्तेनत्रिरुन्मार्ष्टि. येगवेजयास्तद्विषंतस्तस्करान्सरीसृपान्श्वापदान्रक्षांसिपि
शाचान् पौरुषेयाद्भयानोदंडरक्ष विश्वस्मा। इयाद्रक्ष सर्वतोतुहि तस्करानन्नग्नः सर्वरक्षेषु
जायतेत्वंसपत्नहा। आहिशत्रुगणान्सर्वान्त्समंतं मघवानवेति। सकृन्मंत्रमुक्त्वा शिरसउप
रिप्रदक्षिणंदंडंत्रिर्भ्रामयति। यदिप्रमादात् धस्ताद्दंडःपतति। तंपुनरादत्ते योमेदंडः परापतद्वि
हायसोधिभूम्यां इमंतंपुनरादेदयमायुषेचबलायचेति प्रतिष्ठे स्थोदेवतेमामासंतामं। उपवि ३
इन्द्रस्यवज्रोस्यभिष्टैनोमापातइतित्रिरूर्ध्वमुन्मार्ष्टि

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

१ आनयंत्पस्मैरथमश्व ३ हस्तिनं वा रथं तु रमासि वामदेव्यमसि ह्रदस्यै कोन्यं कावभि न इत्येष ॥ अयं वामश्विना रथो मा दुरेव मा सुरवे रिषत् ॥ अरि
२ ष्टस्य स्ति गच्छतु विविधन्नेनेमि दासतः इह धृतिरिह विधृतिरिह रमेह रमता भितिरथमातिष्ठते रथेन प्रविशति ॥ ३ य ऐरावतेन इमस्य साचेत्रेणा
३ ऽस्युपविशामि यह कालं वह श्रियं माभियह हस्त्यसि हस्तियशा असि हस्तिवर्चसमसि हस्तियशासि हस्तिवर्चसी भूयासमिति हस्तिनं य

(5A)

दृष्टवोपानहौ युगपदवध्यवरोहति सकृदेव मंत्रः । प्रज्ञाते शरणमसि ब्रह्मणस्छिद्रिति ।
छत्रं प्रतिगृह्णाति । अश्वोसि हयोस्यत्योसि नरोस्यर्वासि सप्तिरसि वाज्यसि वृषासि
नृमणा असि ययुर्नामासि । इत्येकादशाश्वनामान्यभिमंत्र्य अश्वारोहणं । ततः पूजा
कर्ता ग्रामांतरश्चेत् । अश्वाद्यारोहणप्रयोगः । गृह एव पूजाकर्ता तदा वाहनारोहणा
भावः । सं हूत्रयं तु दिशो मयि सम्यागच्छंतु सूनृताः । सर्वे कामा अभियंतु नः प्रियाः । इति
सकृन्मंत्रमुक्त्वा दिश उपतिष्ठते ततो यत्र पूजां करिष्यंतो भवंति तत्र गच्छति । गच्छंते
न वा । यशो शियशोहं त्वयि भूयासमनुकुर्वन् यः पूजां करिष्यन् भवति तमभि
मुख्येन समीपं गच्छन् यानादवरुह्य आनवरूहंवा सम्यगीक्षते । अथ मधुपर्कः ॥
पूजकः पूज्यस्य उदङ्मुख उपविश्य प्राणानायम्य देश० इमं स्नातकं
मधुपर्केण पूजयिष्ये । इति संकल्प्य विवाहो करिष्यमधुपर्कं कुर्यात् ब्राह्मण
भोजन संकल्पं कुर्यात् । भूयसीं दद्यात् कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत्

दूरेणतस्मै श्रियं मयि स्थितो अपचितिं कुरु स्त्रियंतो भयं ते ३

सम

इत्येकोपाह्वश्रीमद्गणेशदीक्षिततनुजगोपीनाथदीक्षितविरचितायां सत्या
षाढहिरण्यस्मार्तसंस्काररत्नमालायां समावर्तनप्रयोगः । ८९ ।
॥ ९६ ॥ ९८ ॥ ९७ ॥ ९९ ॥ ८८ ॥ ९२ ॥ ८८

लं खिलिं न लेख गोट भेरी पोग

आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य अस्य अमुकशर्मणो ब्रह्मचारिणः करि
ष्यमाणप्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्वदेवाख्यकांडचतुष्टयव्रतोपाकरणोत्सर्जनगो
दानसमावर्तनसंस्कारांगभूतं गणेशपूजनं पुण्याहवाचनं मातृ० नांदीश्राद्धं करिष्ये
निर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनं० करिष्ये । ममाभ्युदयादि करिष्यमाणप्राजापत्यसौम्या
ग्नेयवैश्वदेवाख्यकांडचतुष्टयव्रतोपाकरणोत्सर्जनगोदानसमावर्तनसंस्का
रकर्मणां पुण्याहं० । द्वितीयकर्मभ्यः ॥

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com